

prikazi

Nadežda D. Pavlović, DESPOT ĐURAD BRANKOVIĆ, »Minerva«, Beograd
— Subotica 1973 (str. 275)

Da li je Nadežda D. Pavlović svojim radom bliža naučnoj historiografiji ili književnosti — to je pitanje koje se nameće čitaocu kada ima u ruci monografiju o srpskom despotu Đurđu Brankoviću. No, sudeći po onom što pruža ovim djelom, Pavlovićeva se zadržala negdje na onom raskršću gdje se međusobno razdvajaju umjetnička književnost i naučna historiografija. Stoga se ova studija, iako pisana za najšire krugove čitalačke publike, ne može, ipak, niti smije posmatrati samo kao obična romansirana biografija. To je, u stvari, uspio pokušaj da se jedna udaljena epoha sa najistaknutijom svojom ličnošću, približi i onima koji se za istoriju ne zanimaju iz isključivo naučnih pobuda, pri čemu se autor nije služio »književnom maštom i slobodama u mjeri koju to ne bi mogao dozvoliti postupak uobičajen u naučnoj historiografiji«.

Prema sadržaju, studija Nadežde D. Pavlović može se podijeliti u četiri, ne tako ostrim granicama odvojene tematske cjeline. Poslije kratkog istorijskog pregleda, od početka vladavine Đurđa Brankovića pa do prvog pada Despotovine pod Turke (1439), prilično detaljno je obrađen taj period potčinjenosti srpske države prema Turskoj, zaključno sa njenom obnovom i ponovnim uspostavljanjem državne samostalnosti. Posebna pažnja u knjizi posvećena je daljim turskim napredovanjima na Balkanu u doba Mehmeda II Osvajača, koja su krunisana osvajanjem Carigrada (1453) i konačnim padom Despotovine (1459). Nakon svega ovoga dat je i sažet prikaz književnih i kulturnih prilika u Despotovini Đurđa Brankovića.

Pisac monografije o Đurđu Brankoviću znao je da pronađe i prema stvarnoj vrijednosti odabere naučnu literaturu kojom se koristio. Ali, pošto se njome u potpunosti nije zadovoljio, posegao je i za izvornom građom, u namjeri da je, ili, uporedi sa dotadašnjim rješenjima istoričara, ili, pak, da na osnovu nje da poneki novi doprinos slici epohe i snažnije osvijetli određene momente toga vremena. Riješena da ne prihvati ulogu samostalnog istraživača, Pavlovićeva svoja traganja za izvorima i ne uzima kao osnovu svog rada, pa je stoga nalaženje glavnog oslonca u literaturi ostalo vidljiva osobina u čitavom djelu Nadežde D. Pavlović. Na kraju knjige nalazi se i spisak od 140 korištenih djela, na osnovu kojega se dobija utisak da je sva važnija korištena literatura, uglavnom, na našem jeziku.

Osim toga, treba podvući da ono što je ovdje navedeno dobrim dijelom predstavljaju zaista kapitalna djela neophodna za uspješan rad na ovoj knjizi.

Nakon što je poslije smrti svoga ujaka Stefana Lazarevića primio titulu srpskog despota, Đurađ Branković se morao odmah suočiti sa nizom poteškoća u kojima se našla Despotovina, uklještena između Turaka, s jedne, i Ugarske, s druge strane. U žestokim i nadaleko čuvenim turskim opsadama, novi despot je uz krajnji napor uspio, nekako, zahvaljujući pomoći Dubrovčana, da u svojim rukama zadrži i dalje Novo Brdo, ali se zato uskoro odrekao Golupca, najpogodnijeg mjesta za dalju borbu na Dunavu. Da bi mu situacija postala još dramatičnijom, morao je, prema sporazumu u Tati, ustupiti Beograd sa okolinom ugarskom kralju Sigismundu, umjesto koga je do 1430. podigao novu srpsku prijestolnicu — Smederevo. Pored Beograda i Golupca, Despotovina je već u prvim godinama Đurđeve vladavine imala i drugih teritorijalnih gubitaka; Turci su bez većih napora zauzeli Niš i Kruševac, čijim je otcjepljenjem Srbija ostala bez i jednog većega grada.

Budući da se balkanska istorija u četvrtoj deceniji XV vijeka odvijala, uglavnom, u znaku sve češćih napada i žestokih turskih pljačkaških pohoda, mjerodavni faktori u Vizantijskom Carstvu smatrali su da treba krenuti opet putem sporazuma sa Zapadom, pa i po cijenu unije sa katoličkom crkvom, te, na taj način jednom zauvijek potisnuti Turke sa Balkana. Do takve akcije, koja je svojim razmjerama trebala da ima karakter krstaškog rata, uskoro nije došlo zbog toga što je uslijed krupnih, u prvom redu vjerskih, razmirica između Istoka i Zapada na tome putu prestao da vlada duh oduševljenja za jedan ovakav pokret. U takvim okolnostima, razumije se, turskom prodoru prema unutrašnjosti Balkana još šire su se otvarala vrata, a strahovanja despota Đurđa da predstoji glavni napad na Srbiju pokazala su se sasvim opravdanim. I baš u momentu kada se Branković nalazio u Ugarskoj, moleći za pomoć u slučaju da ga Osmanlije napadnu, velika turska vojska, pod punom ratnom opremom, prešla je dugačak put od Plovdiva do srpske prijestolnice, a da pri tome nigdje nije naišla na otpor. Kako despotova kćerka, sultanija Mara, tada još nije imala nikakva uticaja na sultanovo držanje prema njenom ocu u Srbiji, Murat II je, nakon tromjesečne opsade, zauzeo Smederevo, 27. avgusta 1439. godine, što se uzima i prvi pad Despotovine pod Turke.

I onako unesrećenog i skrhanog despota, koji je najveći dio vremena nakon gubitka svoje prijestolnice provodio u gradu starih i dobrih prijatelja Dubrovčana, zadesile su još dvije teške tragedije; sredinom 1441. i Novo Brdo je palo u ruke Osmanlija, a malo potom čuo je da su mu sinovi, Grgur i Stefan, kao turski taoci, po naredjenju sultana, bili oslijepljeni zbog uhvaćene tajne korespondencije s ocem. Uvidjevši da od jadikovanja nad zlom sudbinom nema spasa nego da se jedino vriedi odu-prijeti nesreći i predstojećem zlu, Đurađ odlučio da se vrati u Ugarsku i da pokuša »autoritetom starog ratnika i velikim bogatstvom« ponovo pokrenuti hrišćanski svijet Zapada na akciju protiv Turaka. Prvi plodovi Brankovićevih nastojanja, kako primjećuje autor, počeli su sazrijevati tek u ljeto 1443. kada se velika krstaška vojska, sastavljena od ugarskih, polj-

skih, vlaških i srpskih vojnih odreda, pustila na Dunav s namjerom da ga pređe i napadne Osmansko carstvo. Poslije nekoliko pobjeda savezničke vojske u ovom pokretu, u istoriji poznatom kao »duga vojna«, sklopljen je tajni mir u Jedremu, a zatim ratifikovan u Segedinu, po kojemu se sultan obavezao vratiti Despotovini svih dvadest i četiri zauzeta grada i sa posebnom pratnjom poslati despotove oslijepljene sinove u Srbiju. Međutim, nešto zbog opozicije kardinala Čezarinija i Mltaka, a nešto pod pritiskom javnog mnjenja, ugarski kralj i plemstvo odmah su poništili Segedinski mir i nastavili pripreme za novi pohod protiv Turaka. Đurađ Branković, koji je u obnovljenoj Despotovini dobio veću zemlju od one koju je primio stupanjem na prijesto, nije imao više razloga da se odazove pozivima krstaša na saradnju i zajedničko učešće u ovoj vojni. Njemu su, s obzirom na složen politički položaj srpske Despotovine između Turaka i Ugarske, pa i na njegove godine, razumljivo se, više odgovarale i nagodbe, nego li ratovanje.

U obnovljenoj akciji krstaša Turci su od samog početka imali više uspjeha, što je naročito došlo do izražaja u čuvenoj bici kod Varne (1444), koju je čitav hrišćanski svijet smatrao »kao božiju kaznu zbog prekršenog ugovora o miru u Segedinu«. Nakon ovoga strašnog hrišćanskog poraza, koji je izazvao najveći užas na Zapadu, autor registruje još nekoliko manjih i beznačajnih krstaških napada na veliku tursku tvrđavu Nikopolj. Katastrofa kod Varne, ne samo da nije obeshrabrila morejskog despota Konstantina Dragaša, nego je on u borbi sa Turoima oslobodio čak i Beotiju, ali njegovi uspjesi nisu bili dugog vijeka, pošto ga je uskoro sultan prisilio na vazalnu pokornost. Poslije pokoravanja Peloponeza i ugarski kraljevski namjesnik Jovan Hunjadi, koji je početkom oktobra 1448. preko Srbije pošao na Kosovo, da bi se prema dogovoru sastao sa Skenderbegom, bio je nedaleko od Prištine, presretn i do nogu potučen od turske vojske.

Da bi prikazala mladog sultana kao čovjeka koji je na početku vladavine želio da čitavom svijetu pokaže lice mirotvorca, Nadežda D. Pavlović za Murata II kaže, kako je izjavio, da želi »mir sa svim okolnim narodima i dalekim zemljama«. Međutim, na drugoj strani, ambicije i strast za osvajanjem hiljadugodišnjeg Vizantijskog Carstva, zahtijevali su od turskog vladara da se u punoj mjeri angažuje u ostvarenju toga cilja. I dok su dugotrajne pripreme, i s jedne i s druge strane, bile još u toku, svakome je postalo jasno da će se posljednja bitka za slobodu istočnog hrišćanskog svijeta odigrati, upravo na bedemima Carigrada. Na sve strane, 29. maja 1453, stravično je odjeknula vijest o padu metropole pravoslavlja, pa otuda nije ni čudo što se taj datum uzima ponekad kao kraj jedne istorijske epohe, kraj srednjeg vijeka. Despot Đurađ Branković je dobro osjetio da se, sa propašću Vizantije, prva na putu Osvajačevih ambicija našla srpska država. I zaista, potresana čestim feudalnim ratovima, Despotovina je ubrzo postala glavna meta velike turske invazije. Pad Novog Brda (1455), a potom despotova smrt (1456), govorili su jasno da će srpska Despotovina u najskorije vrijeme doživjeti sudbinu propalog Vizantijskog Carstva. Na predsudni čas nije se čekalo dugo; 20. juna 1459. godine, kada je kročila Osvajačeva noga u Smederevo, glavni grad Despotovine, prestala je da postoji srpska srednjovjekovna država.

Pored pregleda, uglavnom, političke istorije Srpske Despotovine pod Đurđem Brankovićem, Nadežda D. Pavlović je u svojoj studiji prikazala i kulturne i književne prilike toga doba. Despotovina je po njenoj ocjeni primila kulturno nasljeđe Vizantije. Međutim, njezina kulturna sredina, kako u književnosti tako i u umjetnosti uopšte, ostaje, kako autor kaže, »vezana najviše za religioznu meditaciju, umjetničku apstrakciju čovekove ličnosti u sferi svetačke predstave života«. Ali, ne smije se zaboraviti ni to da, osim religioznih djela sa ilustrativnim minijaturama, potiču iz toga vremena i djela svjetovnog karaktera, romani i pripovijetke, koja se slobodno mogu nazvati srpskom srednjovjekovnom beletristikom. Ova velika srednjovjekovna kulturna i književna baština, čuvana po manastirima Despotovine i Svete Gore, ujedinjavala je duh srpskog naroda i u vrijeme njegove potčinjenosti pod Turcima.

Sa današnje vremenske udaljenosti, dok novim, u prvom redu arhivskim, istraživanjima ne budu još više osvijetljeni pojedini momenti iz života srpskog despota Đurađa Brankovića, moramo se zadovoljiti slikom koju o njemu pruža ova studija. S obzirom na to da Nadežda D. Pavlović piše »za čitaoce kojima je do istorijske lektire stalo kao do plemenite zabave«, njena monografija o Đurđu Brankoviću je, po svojoj praktičnoj namjeni, u potpunosti uspjela. Ona, u stvari, i pored izvjesnih nedostataka koji se uz detaljniji arhivski rad daju otkloniti, može ipak zadovoljiti i potrebe istoričara, dotle dok se ne bude pojavila neka potpunija, i na naučnim osnovama fundiranija knjiga na ovu temu.

Đuro Tošić